

Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Kastamonu University Journal of Faculty of Economics and
Administrative Sciences

Haziran 2023 Cilt:25 Sayı:1
iibfdergi@kastamonu.edu.tr

Başvuru Tarihi / Received: 19.09.2022
Kabul Tarihi / Accepted: 30.05.2023
DOI: 10.21180/iibfdkastamonu.1177339

Amerikan Konsolosluk Raporlarına Göre İstanbul ve İzmir’de Salgın Hastalıklar (Kolera, Veba) ve Türk-Amerikan Ticaretine Olan Etkileri

Sevda ÖZKAYA SOFU¹, Gülşah KAYA²

Öz

Salgın hastalıklar İstanbul ve İzmir’e gemi ve kervanlar aracılığıyla taşınmıştır. Osmanlı yöneticileri kordon usulü uygulayıp tedbirhaneler açarak ve karantina yöntemlerini uygulayarak salgınların yayılmasını engellemeye çalışmışlardır. Salgın hastalıkların görüldüğü dönemlerde Osmanlı Devleti’nin Batı ile olan ilişkileri oldukça azalmıştır. Salgın zamanlarında Türk-Amerikan diplomatik ilişkilerinde, özellikle karşılıklı ticarete aksamalar yaşanmıştır. Örneğin, ABD’nin zaman zaman İzmir’den kuru incir sevkiyatını yasakladığı olmuştur. Hastalıkların olduğu dönemlerde ticaret konusunda çok hassas davranılmıştır. Dönemin İstanbul ve İzmir’deki Amerikan konsolosları da Washington’la sürekli iletişim halinde kalarak bölgelerindeki salgın hastalıkları takip etmişlerdir. Şimdiye kadar bu konu hakkında değişik çalışmalar yapılmıştır fakat Amerikan konsolosluk raporları doğrultusunda bir değerlendirme yapılmamıştır. Bu çalışmada 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başlarında İstanbul ve İzmir’deki salgın hastalıklar, bunların Türk-Amerikan ticari ilişkilerine olan etkisi Amerikan konsolosluk raporlarına yansıtıldığı kadarıyla ele alınmıştır. İstanbul ve İzmir’de yaşanan yerel düzeydeki bu olaylar salgın hastalıklar karşısında yaşanan ticari zorluklarla ilgili genel bir tablo çizebilmemiz için bize fikir vermektedir.

Anahtar Kelimeler: Veba, Kolera, İstanbul, İzmir, ABD, Ticaret

Jel Kodu: F00, F10

Epidemics (Cholera, Plague) in Istanbul and Izmir and Their Effects on Turkish-American Trade According to American Consular Reports

Abstract

Epidemics were transported to Istanbul and Izmir by ships and caravans. Ottoman administrators tried to prevent the spread of epidemics by applying the cordon method, opening preventive houses and applying quarantine methods. During the epidemics, the Ottoman Empire's relations with the West decreased considerably. During the epidemic, there were disruptions in Turkish-American diplomatic relations, especially in mutual trade. For example, the USA has occasionally banned the shipment of dried figs from Izmir. During the period of the diseases, trade was very sensitive. The American consuls of the period in Istanbul and Izmir also kept in touch with Washington and followed the epidemics in their regions. Various studies have been carried out on this subject so far, but no evaluation has been made in line with American consulate reports. In this study, 19. end of century 20. epidemic diseases in Istanbul and Izmir at the beginning of the 19th century and their effects on Turkish-American trade relations were discussed as reflected in the American consulate reports. These events at the local level in Istanbul and Izmir give us an idea to draw a general picture of the commercial difficulties experienced in the face of epidemics.

Keywords: Plague, Cholera, Istanbul, Izmir, USA, Trade

Jel Codes: F00, F10

¹ Sorumlu Yazar/Corresponding Author: Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Kastamonu, Türkiye. E-posta: sozkaya@kastamonu.edu.tr Orcid no: 0000-0003-4542-0917

² Doktora Öğrencisi, Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kastamonu, Türkiye. E-posta: ykznziltsm@gmail.com Orcid no: 0000-0003-1561-8156

Atıf/Citation: Sofu, S. Ö., Kaya, G. (2023). Amerikan Konsolosluk Raporlarına Göre İstanbul ve İzmir’de Salgın Hastalıklar (Kolera, Veba) ve Türk-Amerikan Ticaretine Olan Etkileri, Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 25/1, s. 164-181.

Extended Abstract

Introduction

The 19th century was a century in which wars, famines, natural disasters, mass migrations and commercial relations were intense. As a result of all these, epidemic diseases such as cholera, plague, typhoid fever, smallpox and syphilis spread and adversely affected human life materially and morally. The increase in social and cultural interaction with commercial relations, caravans, shipments between ports increased the rate of spread of these epidemic diseases and therefore international trade was interrupted from time to time.

The Ottoman Empire is always open to the dangers of such epidemics as it is on the trade routes and has wide hinterland trade ports such as Istanbul and Izmir, and has had to struggle with many epidemics throughout history. The Ottoman Empire applied the "cord method" method in order to prevent the disease from leaving the place where it was first seen in case of an epidemic, and went to the quarantine method by opening preventive centers.

Plague is transmitted by direct contact with the patient or the corpse of the patient and the use of an item belonging to the person with the plague. Diseased fleas on items have the potential to spread the epidemic by living for weeks or even years on items such as clothes, fur, carpets, and rugs. The plague epidemic usually begins in April and peaks in the heat of August. In September, it was known that it was finished. The activity of commercial activities in these months has been one of the important factors that accelerated the severity and spread of the epidemics. The plague was widely seen in trade centers such as Istanbul, Izmir, Aleppo, Basra and Baghdad, where trade was intense.

Cholera is a disease of acute onset, transmitted orally through contaminated drinking water and food, and can become an epidemic or a pandemic. The months when epidemics occur are hot months.

Epidemic diseases such as plague and cholera both damaged the demographic structure and caused a decrease in production by affecting the people engaged in agriculture, therefore, there was a decrease in the trade of agricultural products. Practices made to prevent the spread of the disease interrupted agriculture and trade from time to time.

Method

In this study, firstly epidemic diseases and their effects were briefly mentioned. After mentioning the precautions taken by the Ottoman Empire against epidemic diseases, plague and cholera disease were mentioned separately. The effects of these on Turkish-American trade were evaluated. Plague and cholera cases in Istanbul and Izmir at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century and their effects on the Turkish-American port trade and local and foreign traders have been the subject of the American consulate reports in Istanbul and Izmir. In addition to consular reports, books, articles and declarations related to the subject were used.

Result and Discussion

As a result, considering the conditions of the time, it is very difficult to express precisely how many people were caught in cholera and plague and how many died from the disease in this period. However, it is certain that the Istanbul and Izmir regions, which are always open to the threat of epidemics, are negatively affected both demographically and economically. Health status is extremely important in trade areas. Because epidemic diseases could be transported from one country to another via trade routes, caravans and ships. Therefore, the American consulates in Istanbul and Izmir prepared health reports on this subject and sent them to the relevant authorities. It is seen that the correspondence intensified in 1883, 1893, 1900, 1901, 1902, 1903 and 1904, when the epidemics were intense. It has been concluded that the American consulate in Izmir is very uneasy and cautious, especially in August, September and October, when the fig season is experienced throughout the year. American consulates are of the opinion that local administrators sometimes hide the facts about diseases from the public in order to prevent the people from panicking and creating an atmosphere of turmoil, and especially to prevent financial losses by disrupting maritime trade. They are of the opinion that this causes distrust between the government and the public, and that this state of distrust harms the public more than epidemics.

The quarantine measures implemented by the government negatively affected the economy of Istanbul and Izmir. Domestic and foreign traders, who trade with the quarantine commission, have come into conflict from time to time. We also understand from the American consulate reports that Turkish-American trade has come to a standstill at times. As can be seen from the reports of the American Consulate in Izmir, the traders of Izmir tried to find solutions in their own way in order not to be affected by the trade restrictions imposed by the US government. Because one of their most important fig customers is the USA. According to the Izmir American Consulate report, they first sent their fig crops to European ports and England, received invoices from these ports and sent their products to the USA as fake origin. As it can be seen, epidemics negatively affected Turkish-American trade in Istanbul and Izmir, and this situation was also reflected in the American consulate reports.

GİRİŞ

Salgın hastalıklar, tarihin çeşitli devirlerinden günümüze kadar insan yaşamını tehdit eden en önemli faktörlerin başında yer almaktadır. Ortaya çıktıkları yerlerde, salgının boyutuna göre değişmekle birlikte, birkaç hafta ya da birkaç yıl içerisinde binlerce hatta milyonlarca insanın ölümüne sebebiyet vermişlerdir (Çatal, 2021:3). Salgınların artarak yayılmasının birçok nedeni olmuştur. Bunlar; savaşlar sırasında kötü beslenme ve olumsuz hava şartları, yaşanan kıtlıklar, büyük sel felaketleri, deprem ve göçler, savaş esirleri, firariler, mülteciler, ticari ilişkilerle sosyal ve kültürel etkileşimin artması, kervanlar, askeri sevkiyatlar, hac yolculukları, şehirlerdeki alt yapı yetersizlikleri, su kanallarının ortak kullanımı, dini bayramlar gibi çeşitli vesilelerle insanların bir araya gelmesi gibi nedenlerdir (Çalışkan, 2020:2). Bir diğer neden ise birçok hastalıkta tedavi yöntemlerinin çok geç tarihlerde bulunmasıdır. Salgınların insanları etki altına alması mikrobun azgınlığına, üreme ve bulaşma hızına, iklim ve toplum şartlarına, hastaların dirençlerine göre değişiklikler göstermiştir (Tanış, 2017:168).

Osmanlı Devleti bulunduğu konum itibarıyla tarih boyunca birçok salgın hastalıkla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Herhangi bir salgın hastalık durumunda devletin aldığı en etkili önlem hastalığın ilk çıktığı yerden dışarıya yayılmasını engellemek ve aynı yerde imha edilmesini sağlayan “kordon usulü”nü uygulamak ve tedbirhaneler açmaktır. Bu uygulamanın daha kapsamlı şekli ise karantina (tahaffuz) uygulamalarıdır. Kordon uygulaması, hastalığın yayılmasını önlemek için hastalığın çıktığı yerin abluka altına alınmasıdır. Tedbirhaneler ise bulaşıcı hastalıkların yaygın olarak görüldüğü ve salgın yaptığı dönemlerde hastaların yada bu salgın hastalıklardan ölen kişilerin kullandığı her türlü eşyayı, ev ve işyeri, kayık, araba gibi her türlü yeri, hastalıkla teması olabilecek her şeyin dezenfekte edilmesini sağlayan sağlık kurumlarıdır (Bilirli, 2020:1964). Osmanlı Devleti ve Avusturya-Macaristan arasında imzalanan Pasarofça Antlaşması sonrasında ticari ilişkiler ve mal değişimi artmış, Avusturya Doğu’dan taşınan vebaya engel olabilmek için Osmanlı Devleti ile arasındaki kara sınırı boyunca sürekli sınır kontrolleri yapmaya ve zorunlu karantina bölgeleri oluşturmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti bu şekilde karantina uygulamaları ile tanışmış olsa da ilk karantina uygulamaları 19. yüzyılda kolera pandemisi sonrasında uygulanmaya başlamıştır. İlk ciddi karantina ise 1831 yılındaki kolera salgını sırasında Rusya’dan Osmanlı Limanlarına gelen gemilere karşı İstanbul Boğazı’nda uygulanmıştır (Üstün Demirkaya & Yavru, 2021:703; Sarıyıldız, 1994:329-334).

Salgın hastalıkların başında gelen ve bizim de bu çalışmada ele aldığımız “Kara ölüm” adıyla anılan veba³, Orta Çağ’da Avrupa’yı oldukça olumsuz etkilemiş ve çeşitli varyantlarıyla 20. yüzyılın ilk yarısına kadar ciddi miktarlarda ölümlere neden olmuştur (Özdemir, 2005:3). Veba Avrupa’da 1348 yılında ortaya çıkmıştır. Veba tarihçisi Philip Ziegler’e göre “Kara Ölüm, çok uzun bir süre çok hızlı üreyen ve böyle bir lüks için gerekli kaynakları önceden sağlamamış bir toplumun ödediği kefarettir” (Nikiforuk, 2013:70). Veba çok eski devirlerde Hindistan, Çin gibi Uzakdoğu ülkelerinde andemik olarak bilinen bir hastalıktır. Ticaret yolları vasıtasıyla zamanla Uzakdoğu’dan Orta Asya’ya, Mezopotamya ve Yakındoğu’ya ulaşmış ve özellikle ticaret merkezlerinde yaygınlaşmıştır. Buralardan da İskenderiye, İstanbul, Rusya,

³ Osmanlı kaynaklarında bu konuda karşılaşılan terimler “taün” ve “veba”dır. Veba, salgın ve öldürücü bir hastalığı ifade etmektedir. Taün ise daha çok “hıyarcıklı veba/bubonik veba”nın karşılığı olarak kullanılmaktadır. Kasıklarda ve koltuk altlarında lenf bezlerinin şişmesi (hıyarcık), kurbanı sersemleten şiddetli ağrılar, yüksek ölüm oranı, uygun mevsim ve hastalığın bulaşıcı olması bu hastalığın başlıca özelliklerindedir. Tüm bunlar halk tarafından iyi bilinmektedir ve dönemin insanları tarafından hastalık kolaylıkla tanınmaktadır. Bkz. Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Veba (1700-1850)*, Çev. Serap Yılmaz, İstanbul 1997, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s.15; F. Şamil Arık, “Selçuklular Zamanında Anadolu’da Veba Salgınları”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl:1991, Cilt:15, Sayı:26, s.27-30.

Anadolu üzerinden Afrika ve Avrupa’ya yayılmıştır (Yıldırım, 1985:1325). Farklı coğrafya ve dönemlerde görülen veba salgınlarından özellikle üçü “pandemi”⁴ özelliği taşıması nedeniyle daha fazla öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki 6. yüzyılda İstanbul’da ortaya çıkan “Jüstinyen Vebası”, ikincisi 14. yüzyılda “Kara Ölüm” olarak adlandırılan veba salgını, üçüncüsü ise 19. yüzyıl sonlarına denk gelen “Üçüncü Veba Salgını”dır (Artvinli, 2020:44; Varlık, 2017:3).

1348 salgınında vebaya yakalanan Avrupalılar biyolojik savaşın ilk kurbanları olmuşlardır. Kırım’ın ticaret şehri olan Kefe’de Cenevizli tüccarlar Tatarlar tarafından kuşatılmış ve vebaya yakalanmış bir şekilde kendi limanlarına dönmüşlerdir. Böylece veba tüm Avrupa’ya yayılmış ve her ortaçağ evinde oldukça bulunan sıçan ve pirelere yerleşmiştir. Avrupalılara iki tür veba musallat olmuştur: Hıyarcıklı veba ve akciğer vebası. Hıyarcıklı veba enfekte olmuş bir pirenin ısırmasıyla başlar, önce siyah bir leke oluşur, sonra koltuk altlarında, kasıklarda ve boyun çevresinde yumurta benzeri şişlikler meydana gelir. Bunlara yüksek ateş eşlik eder ve bu hastalık bir hafta içinde kurbanların yarısından fazlasını öldürür. Akciğer vebası ise pireden bulaşmaz, soğuk havalarda mikrobun akciğerlere yerleşmesiyle ortaya çıkar. Enfeksiyonlu kişinin öksürüğü ve tükürüğünden bulaşmaktadır. Bu tür insanları yirmi dört saat içinde öldürebilmektedir (Yıldırım, 1985:1325).

Veba, hasta veya hastanın cesedine direk temas ve vebalıya ait bir eşyanın kullanılması durumunda da bulaşmaktadır. Eşyalardaki hastalıklı pireler giysi, kürk, halı, kilim gibi eşyaların kıvrımlarında haftalar hatta yıllarca salgını yayma güçlerini koruyarak yaşayabilmektedirler (Panzac, 1997:89-91). Veba salgınının genelde Nisan ayında başlayıp Ağustos sıcağında zirve yapmakta olduğu, Eylül ayında ise bittiği bilinmektedir. İklim koşullarının bu aylarda özellikle ticaret konusunda nüfus hareketine uygunluk göstermesi, salgının şiddetini ve yayılmasını hızlandırmıştır. Özellikle İran ve Mısır’dan gelen kervan ve gemilerin hastalığın taşınmasında oldukça etkili olduğu tarihi kayıtlara geçmiştir. Veba İstanbul dışında ticaretin yoğun olduğu İzmir, Halep, Basra, Bağdat gibi ticaret merkezlerinde görülmüştür (Faroqhi, 2004:571).

18. yüzyıl ve 19. yüzyıl başında gözlemciler veba ile iklim arasında bir ilişki olduğunu göstermişlerdir. Bu, hastalık hakkında sonraları yapılan keşifler ile de doğrulanmış ve kanıtlanmıştır. İzmir’de veba ısının yaklaşık 11 dereceye ulaştığı ve nemliliğin % 60-70 arasında olduğu Mart ayında başlayıp ısının yükselmesiyle artar. Sıcaklığın 23 derece, nem oranının % 50-55 olduğu Haziran ayında zirve noktasına ulaşır. Temmuz ayında sıcaklığın 27 dereceye çıkması ve nem oranının % 42’ye düşmesiyle salgın kesilir. Zaten hastalığın yayılmasında oldukça etkili olan pireler de ilkbaharda görülüp sıcaklar başlayınca yavaş yavaş ortadan kaybolurlar (Panzac, 1997:116-117).

1895 yılına kadar vebanın mahiyetini ve sebebini anlayamayan insanlık bu öldürücü hastalığa karşı en etkili yol olarak karantina yöntemini bulmuştur. 1895’de Calmette ve Borrel ölü kültürle aşı hazırlamışlar, daha sonraları bu aşının değişik çeşitleri yapılmıştır. Bizde ise aşı ilk kez 1920 yılında Müderris Dr. Refik Bakter ile Mustafa Hilmi Bey tarafından hazırlanmıştır. 1929 yılına kadar çok az kişide görülen veba, bu tarihten sonra tamamen yok edilmiştir (Yıldırım, 1985:1325-1326).

Dünyada yüzyıllarca diğer salgın hastalıklara üstün gelmiş olan “kara ölüm” vebanın öldürücü saltanatı 19. yüzyıl sonlarına

⁴ Salgın hastalıkların ortaya çıktıkları yerden çıkıp bir başka yerde görülmesine “andemi”, birçok bölgede şiddetli bir biçimde görülmesine “epidemi”, kıtalararası yayılabilmesine de “pandemi” denilmektedir. Bkz. Orhan Kılıç, *Eskiçağdan Yakınçağa Genel Hatlarıyla Dünyada ve Osmanlı Devleti’nde Salgın Hastalıklar*, Fırat Üniversitesi Rektörlüğü Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, No: 6, Elazığ 2004, s.11-12.

doğru sarsılmış, kolera vebanın tahtına oturmuştur (Emrence, 1999:46). Kolera, epidemi ve pandemi hâline gelebilen akut başlangıçlı şiddetli kusma, karın ağrısız ishal, kısa zamanda su ve elektrolit kaybına bağlı olarak gelişen ölümcül bir hastalıktır. Kirli içme suları ve yiyeceklerle ağız yoluyla bulaşır ve 1-3 gün arasında belirtilerini göstermeye başlar. Hastalık tedavi edilmez ise vücutta su kaybına bağlı olarak tansiyon düşmesi, hızlı ve zayıf nabız, aşırı susama, kırıxık bir deri oluşmakta ve hastalık birkaç saat veya birkaç gün içinde ölümlle sonuçlanabilmektedir (Ayar, 2005:79). Epidemilerin görüldüğü zamanlar sıcak aylardır (Gönüllü, 2008:446, Altan, 2019:38).

Kolera ilk olarak Bengal’de (Hindistan) endemik olarak karşımıza çıkmıştır. Daha sonra Hindistan’a yayılmaya başlamış, 1816-1818 yılları arasında İngiliz gemileriyle Nepal ve Afganistan’a taşınmıştır. 1820-1822 yılları arasında Seylan, Endonezya, Güneydoğu Asya, Çin ve Japonya’ya yayılan hastalık daha sonra dönemin toplu taşıma araçları olan gemiler vasıtasıyla güney Arabistan’daki Muskat bölgesine ve dolayısıyla Basra Körfezi, Mezopotamya, İran, Suriye, Anadolu ve Hazar kıyılarına yayılmış, buradan Güney Rusya bölgesine sıçramıştır. Rusların İran ve Osmanlı Devleti ile mücadeleleri sonrasında hastalığın yayılma oranı daha da hız kazanmıştır. 1830-1831 Polonya isyanına bağlı olarak askeri hareketler neticesinde hastalık Baltık Denizi’ne taşınmış ve gemiler aracılığıyla da İngiltere’ye yayılmıştır. İrlanda işgal edilince İrlandalılar hastalığı Kanada’ya taşımışlar ve böylelikle Güney Amerika ve Meksika 1833 yılında hastalıkla tanışmıştır. Hastalığın kıtalararası yayılması oldukça hızlı bir şekilde olmuştur. 1844 yılında Hindistan’da tekrar görülmeye başlayan bu hastalık Afganistan, Azerbaycan, İran, Irak ve Rusya yoluyla ikinci kez Osmanlı topraklarına sıçramıştır. 9 Eylül 1847 tarihinde Trabzon’da görülmüş, buradan da Anadolu’ya yayılmıştır (Bozkurt, 2020:107). 1817-1823, 1829-1837, 1852-1862, 1863-1875, 1881-1896, 1899-1923 yıllarında kıtalararası kolera salgınları görülmüştür (Altan, 2019:38).

Veba ve kolera gibi salgın hastalıklar hem demografik yapıya zarar vermiş hem de tarım ile uğraşan kesimi etkileyerek üretimin düşük olmasına, dolayısıyla ticaretin durağan olmasına sebebiyet vermiştir. Ayrıca hastalığın yayılmasını engellemek amacıyla yapılan karantina uygulamaları tarım ve ticareti zaman zaman sekteye uğratmıştır.

Osmanlı Devleti’nin Batı ile olan ilişkileri 1700-1850 arasında “veba” yüzünden azalmıştır. Çünkü Osmanlı topraklarında veba salgını yaşanırken Avrupa’da veba yoktur. Bu nedenle diplomatik ilişkiler, özellikle karşılıklı ticaret, hatta askeri çatışmalar bile karmaşık bir hâl almıştır (Panzac, 1997:3).

Böyle zamanlarda Osmanlı Devleti’nin farklı bölgelerinde bulunan ABD konsoloslukları, diplomatik görevlerin yanında birer ticaret ofisi gibi çalışmışlar, buldukları bölgenin ticaretine dair birçok yıllık rapor hazırlamışlardır. Bu raporlar 1880’den itibaren aylık, 1890’dan sonra ABD ile olan ticaretin artmasıyla yıllık, aylık, ek olarak haftalık, hatta günlük olarak hazırlanmıştır (Okur & Kul, 2015:122-123). Aslında ticaret ile ilgili faaliyetlerde bulunup, görev yerlerinin imkânlarını tespit etmek gibi görevi olan konsoloslar, zamanla sosyal, politik ve askeri gelişmeleri de izleyen diplomatik sorumlular haline gelmişlerdir. Yani konsoloslar sadece iktisadi konuları değil, kendi bölgelerindeki siyasi, iktisadi, sosyal gelişmeyi de takip ederek bu konular hakkında rapor hazırlamışlardır. Bu bakımdan Osmanlı-Avrupa ilişkileri bağlamında sayıları gittikçe artan konsolosluk arşivleri, Osmanlı tarih yazımında önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Özellikle de iktisadi konularda başvurulabilecek en temel kaynaklardan birisi de konsolosluk raporlarıdır (Yılmaz, 2016:311).

Salgın hastalıklar denizlerde seyreden gemiler için oldukça tehlikeli bir durumdur. Çünkü mürettebatı kırıp geçirebildiği gibi gemi ile taşınarak vardığı limanın halkına bulaşır tüm bölgeye yayılabilmektedir. Liman doktorlarının raporlarına

dayanan konsolosluk yazışmaları hastalığı ve bunun ticarete olan etkisini göstermektedir. İstanbul ve İzmir ABD konsoloslukları tıpkı bir ticarethane gibi bölgede ticaret yapacak olan Amerikan tüccarları için ulaşım, ticaret, bölgede yetiştirilen ve ticareti yapılan bazı ürünler, ayrıca bölgenin sağlık durumu hakkında raporlar hazırlayıp ilgili bakanlıklara göndermişlerdir. İstanbul ve İzmir'de görev yapan Amerikan konsoloslarının yazmış oldukları raporlar ve telgraflar, bulaşıcı hastalıklar karşısında yaşanan endişeyi ve bunun Osmanlı-Amerikan ticaretine etkisini sade bir dille anlatmaktadır.

1. İSTANBUL'DA SALGIN HASTALIKLAR VE TÜRK-AMERİKAN TİCARETİNE OLAN ETKİSİ

İstanbul konumu itibariyle ticaret yolları üzerinde bulunmasından dolayı salgın hastalıklara açık olan bir bölgedir ve uzun yıllar boyunca bu hastalıklarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Osmanlıların İstanbul'u fethinden önce, 1361-1362 yılları arasında İstanbul'da veba salgını yaşanmıştır. Bir diğer kuvvetli veba salgını 1416-1417 yılları arasında yaşanmıştır. Daha sonra 1420, 1455, 1467, 1468, 1469, 1470, 1471, 1475 yıllarında İstanbul veba salgınına maruz kalmıştır (Turna, 2011:9-11). 19. yüzyıl boyunca birçok defa kolera'nın da tahribatıyla sarsılan bu şehir, 1393 yaz mevsiminden 1895 yaz mevsimine kadar, aralıklarla kolera salgınıyla baş etmek zorunda kalmıştır (Ayar, 2005:112). 19. yüzyıl sonlarından 20.yüzyıl başlarına kadar İstanbul'da yaşanan veba ve kolera salgınları Amerikan konsolosluk raporlarına şu şekilde yansımıştır:

Temmuz 1883'te kolera'nın Mısır'da oldukça yaygınlaşması İstanbul'da da fazlaca endişeye neden olmuştur. Ülkede bu hastalığa karşı önlemler alınması konusunda derhal talimatlar verilmiştir. Hastalık bölgesi olması nedeniyle Mısır'dan gelen kişiler ya Beyrut'ta ya da İzmir Körfezi girişindeki Urla'da karantinaya alınmışlardır. Her iki yerdeki sınırlı konaklama yerleri, geçici ahşap kışla ve çadırların kurulmasıyla genişletilmiştir. İskenderiye'den paniğe kapılmış bir halde gelen mülteciler o kadar fazla sayılarda gelmişlerdir ki bunları barındırmak için bu konaklama yerleri yetersiz kalmıştır. Her gün yeni gelenler olmuş, bu insanlar karanlığa ve dondurucu gece çiylerine maruz kalmışlardır. Bu gibi nedenlerle Türk makamları, daha fazla mültecinin alınamayacağını veya İzmir'e inmesine izin verilmeyeceğini bildirmek için İskenderiye'ye telgraf çekmek zorunda kalmıştır. Ancak Sağlık İdaresi kolera salgını önlemek için bütün imkânlarını kullanırken, Padişah'ın temizlik ve dezenfeksiyon için verdiği emirler tamamen ihmal edilmiştir. Eğer bu uygulamalara başkent yetkililerinin gözü önünde riayet edilmemiş ise benzer emirlerin verildiği yerel kasabalarda da uygulamaların aynı derecede göz ardı edildiğini düşünmek gayet normaldir (National Archives, 21 July 1883: No.292).

1893-1895 yılları arasında kolera salgını neredeyse tüm Osmanlı coğrafyasını etkisi altına almıştır. Hastalık hem Rusya üzerinden hem de Hicaz'dan hac yoluyla Osmanlı topraklarına ulaşmıştır (Menekşe, 1893:391). 1893 yılının Temmuz ve Ağustos aylarında İstanbul'da kolera salgını yoğun olarak yaşanmıştır. 14 Eylül 1893 tarihinde İstanbul'da "Fatih" adlı Türk mahallesinde, kolera hastalığının tüm belirtileriyle birlikte yaşandığı ve ölümle sonuçlanmayan birkaç şüpheli kolera vakası meydana geldiği bildirilmiştir. Hastalığa karşı koruyucu önlemler alınmaktadır ve mevsim oldukça ilerlemiş olduğundan hastalığın sporadik bir hâl almaması yönünde beklentiler vardır (National Archives, 14 September 1893: No.90).

İstanbul'da 19-20 Eylül 1893 tarihlerinde hiçbir kolera vakasına rastlanmamıştır (National Archives, 21 September 1893: No.92). 26 Eylül 1893 tarihinde ise Sağlık Kurulu, Osmanlı Devleti'nin diğer tüm bölgelerinde 24 saat karantina

uygulanmasına karar vermiş ve sağlık belgesi düzenlemeyi reddetmiştir. Yayınlanan resmi raporlara göre Üsküdar hâricinde, İstanbul'un diğer limanları herhangi bir salgın veya bulaşıcı hastalıktan aridir. Bu arada başkentin belediye ve sıhhi makamları tarafından koruyucu önlemler alınmış, söz konusu emirleri yerine getirmek için çeşitli komisyonlar oluşturulmuş ve farklı merkezlerde herhangi bir hastayı tedavi etmek üzere hekimler görevlendirilmiştir (National Archives, 8 September 1893: No.89).

10 Ocak 1901 tarihinde İstanbul Amerikan Başkonsolosluğu'nun Uluslararası Sağlık Komisyonu'ndaki ABD temsilcisi Dr. Zavitzianos'tan aldığı rapora göre, İstanbul'da 8 Ocak'ta ölümle sonuçlanan bir bubonik veba vakası yaşanmıştır (National Archives, 10 January 1901: No.139). 19 Eylül 1902 tarihinde ise İstanbul'da 15. şüpheli veba vakası yaşanmıştır. Veba henüz resmi olarak ilan edilmemesine rağmen bu vakanın şüpheli karakterde olduğu bildirilmiş ve bu limana giren tüm vapurların Sağlık Beyannamelerinde bu yönde bir not onaylanmıştır (National Archives, 19-25 September 1902: No.220).

31 Ekim 1902 tarihinde İstanbul'da vebadan bir ölüm gerçekleşmiştir. Sıhhi yetkililerin raporu şöyledir:

“Galata'da Büyük Millet Han'ın karşısındaki meyhanede çalışan, Koca Ali Mahallesi'nde 33 numarada oturan otuz yedi yaşındaki Joannis Mariatis klinik ve bakteriyolojik muayeneden sonra hıyarıklı veba ile enfekte olmuş olduğu belirlendi. Üç kişiden oluşan ailesiyle birlikte Kavak'ın Silvi-Bournou Lazaretto'suna (deniz yolcuları için karantina istasyonu) gönderildi. Evinin yanı sıra, on sekiz kişinin yaşadığı taverna da bir kordonla çevrildi. Bu kişiler daha sonra Lazaretto'ya gönderilecektir. Sıhhi yetkililer tarafından enfeksiyonun yayılmasını önlemek için alınan önlemler göz önüne alındığında, vakanın meydana geldiği evi dezenfekte ederek, ölen kişinin ve onunla temas halinde olan herkesin izolasyonu ve bu kişilerin şehirden 15 mil uzaklıktaki Karantina istasyonuna götürülmesi kararlaştırıldı (National Archives, 31 October 1902: No.225).”

Hastalıkların Türk-Amerikan ticaretine olan etkisi ise konsolosluk raporlarına şu şekilde yansımıştır:

1883 yılında enfekte olmuş bölgelerden Doğu menşeli çeşitli şirketler tarafından getirilen derilerin, paçavraların, kilimlerin, halıların, yünlü, pamuklu, ipekli-keten kumaşların ve dokumaların hastalığın yayılmasında aktif rol oynadığı bilinmektedir. Bunlar bulaşıcı hastalıkların yayılmasını sağlamaktadır. Ürün paketleri sevk edilmeden önce yeniden açılıp dezenfekte edilmez ise bu mallar Avrupa limanları üzerinden ABD'ye ulaşacak ve hastalığı buraya taşımış olacaklardır. Özellikle Asya'nın ücra köşelerinden gelen kilimlerde tehlike sezilmektedir ve İstanbul'da veba yayıldığında bu malların satıldığı çarşı ve pazarların hastalıkları yaydığı bilinmektedir. Paçavralar en iyi zamanlarda bile tehlikeli bulaşıcı hastalıkları bulaştırabilmektedir (National Archives, 21 July 1883: No.292). Ticaret vasıtasıyla hastalığın enfekte olmuş bölgelerden hastalıktan ari olan bölgelere taşınmasından endişe edilmektedir.

Eylül 1893'te İstanbul'da halk sağlığı için tüm meyve ve sebzelerin, kavunların, karpuzların, şeftalilerin, salatalıkların, patlıcanların, domateslerin satışı, padişah ve meclis tarafından onaylanan belediye yetkililerinin emriyle yasaklanmıştır. Paris'teki ünlü Fransız uzman Dr. Pasteur'a da telgraf çekilmiş ve ondan yakında İstanbul'a gelmesi ve başkentin sıhhi durumunu iyileştirmek için atanan komisyon üyelerinden biri olması istenmiştir (National Archives, 19 September 1893: No.91).

İstanbul Amerikan Başkonsolosu Dickinson, şehirde sadece bir vaka olması ve hastalığın yayılmaması durumunda

kendisine haber verilmesini istemiştir. Ayrıca 13 Kasım 1899 tarihli Karantina Yönetmeliği’nin 4. ve 7. maddeleri uyarınca, şehrin vebalı olduğunu düşünmektedir. Bu nedenle bazı malların dezenfeksiyonunu talep etmektedir. Ticareti engellemek istemediğini ve ihracatçıların tek bir vakanın salgın oluşturmadığını savunduklarını da raporunda ayrıca belirtmiştir (National Archives, 31 October 1902: No.225).

Görüldüğü üzere İstanbul’da salgın hastalıkların yaşandığı dönemlerde Türk-Amerikan ticari münasebetlerinde tedirginlikler yaşanmıştır. İç ve dış ticaretin durma noktasına geldiği zamanlar da olmuştur. Hastalıklı bir yerden gelme ihtimali olan hiçbir mal sınırlardan içeri sokulmamış ya da gemilere karantina uygulanmıştır. Gerekliliği ve faydası tartışılmakla beraber, bu karantina uygulamalarının hem ticaretin canlılığını hem de sürekliliğini engelleyici bir faktör olduğu bilinmelidir (Kılıç, 2020:43).

Amerikan konsolosluk raporlarından anlaşılıyor ki 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyılın hemen başlarında salgın hastalıklar İstanbul’u ve Türk-Amerikan ticaretini tehdit etmektedir.

2. İZMİR’DE SALGIN HASTALIKLAR VE TÜRK-AMERİKAN TİCARETİNE OLAN ETKİSİ

İzmir Limanı, Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde İstanbul Limanı’nı geride bırakarak devletin en önemli ihracat limanı haline gelmiştir. Aynı zamanda batı emperyalizminin Anadolu üzerindeki en önemli rekabet sahalarından birisi de burası olmuştur. 19. yüzyılda Avrupalı devletler bu rekabette birbirleriyle yarışmışlardır. 1838 Balta Limanı Antlaşması’ndan sonra İngiltere bu yarışta bayrağı göğüsleyerek yükselmiş ve I. Dünya Savaşı yılları hariç, devletin yıkılışına kadar İngiltere İzmir Limanı ithalat ve ihracatında birinci sırada yer almıştır. İzmir Limanı’nın Akdeniz ticaretindeki bu yükselişi Amerika’nın da dikkatinden kaçmamıştır. Amerika’nın Osmanlı Devleti ile kurmaya çalıştığı ticari münasebetlerin başlangıç ve gelişme yeri, Garp Ocakları hariç, İzmir Limanı olmuştur (Çolak, 2011:535).

1340’lı yıllarda Akdeniz Bölgesi’ndeki fareler ve pireler veba salgını yaymışlar, hastalık böylece Ege Bölgesi’ne de taşınmıştır. Bu hastalığın İzmir’de ilk olarak 1688 depreminden sonra görüldüğü bilinmektedir. Veba İzmir’e uzak mesafelerden ya gemi ya da kervanlar vasıtasıyla bölgeye taşınmıştır (Erdoğan, 2017:78). İzmir’de 18. yüzyılda 1709, 1728, 1735, 1741, 1759, 1762, 1771, 1778 yıllarında olmak üzere sekiz “şiddetli” ve 1740, 1758, 1760, 1765, 1784 yılları olmak üzere beşi “çok şiddetli” veba salgını yaşanmıştır. Bu salgınlardan dördü 1713, 1729, 1763 ve 1771 kıtlık dönemlerine rastlamıştır. Fakat vebayı açlığa bağlamak yanlıştır. Bunların üst üste gelmiş olması muhtemeldir ve yetersiz beslenen kent sakinlerinin veba hastalığına daha az direnç gösterdiği bilinmektedir (Panzac, 1997:14-15).

İzmir’de ilk kolera salgını ise 1831 yılında yaşanmıştır. İzmir, 1848 yılında ikinci bir kolera salgınıyla baş başa kalmıştır. 1854 yılında Fransa’da patlak veren kolera İzmir’e kadar sıçramış ve 172 kişi ölmüştür. 1865 kolerası yine oldukça ağır geçmiş ve 1950 kişinin ölümüne sebep olmuştur. İzmir’de 1871, 1872, 1890, 1893, 1894, 1895, 1896, 1910, 1912, 1913, 1916 ve 1918 yıllarında kolera salgını yaşanmıştır (Menekşe, 1893:393).

19.yüzyıl sonlarından 20.yüzyıl başlarına kadar İzmir’de yaşanan salgın hastalıklar Amerikan konsolosluk raporlarına şu şekilde yansımıştır:

1883 yılı Ağustos ayında İzmir’in ve İzmir’e bağlı olan yerlerin sağlık durumu iyi durumdadır. Mısır kolerası korkusu azalmıştır. Mısır’dan gelenlere karşı hem sağduyulu davranılmış hem de karantinanın uygulanması sağlanmıştır. Gemilerin

sıklıkla uğrak noktası olan Urla'ya (Klasomene) giden tüm gemiler sıhhi gözetim altında tutulmuştur. Yalnızca kaçınılmaz gecikme ve dış dünyayla iletişimin kesilmesi nedeniyle değil, birçok insan için bu karantina uygulaması zorluklara neden olmuştur. İlk zamanlarda on gün olan karantina süresi, Mısır'dan yeni gelen iki kişinin Urla limanında koleradan ölümü sonrasında 21 güne uzatılmış ve hastalığın daha fazla yayılmasını önlemek amacıyla başka önlemler de alınmıştır. İzmir'de sokakları temizlemek ve meyve satışını engellemek için bazı uygulamalara gidilmiş ancak yapılması gereken çok şey yapılamamıştır. Kolera elverişli koşullar bulunduğu yoğun bir şekilde yayılmaktadır. Ancak Mısır'dan gelen son haberlere rağmen, aradan bir hafta veya daha fazla süre geçtikten sonra İzmir'de yeni vakaların görülmemesi, İskenderiye'deki vakaların neredeyse hiç taşınmamış olduğunu göstermektedir. Bu sırada birkaç Amerikalı ziyaretçi, sağlık durumunun iyi olmaması nedeniyle Urla'da karantinaya alınmıştır (National Archives, 10 August 1883: No.38).

Temmuz 1893'te İzmir'den iç bölgelere giden tüm yolcuların, tren istasyonlarında doktorlar tarafından muayene edilmesi kararlaştırılmıştır. Sağlık Bakanlığı tarafından verilen sağlık belgelerinde bu tarihten itibaren şöyle bir not yazılmıştır: "Bu şehirde şüpheli kolera vakalarının olduğu kanıtlandı. Bu hastalıkla alakalı herhangi bir gelişme ilgili bölüme bildirilecektir" (National Archives, 28 July 1893: No.110). Ağustos-Eylül 1893'te, iki haftalık bir süreçte, İzmir'de kolera vakaları ve bu hastalıktan ölümler aşağıdaki gibidir:

Tablo 1: 27 Ağustos-9 Eylül 1893 Tarihleri Arasında İzmir'de Kolera.

Tarih	Kolera Vakası	Koleradan Ölümler	Diğer Hastalıklardan Ölümler	Toplam Ölüm
27 Ağustos	18	10	11	21
28 Ağustos	17	15	13	28
29 Ağustos	25	14	5	19
30 Ağustos	15	14	14	28
31 Ağustos	12	10	9	19
1 Eylül	19	19	5	24
2 Eylül	14	10	10	20
3 Eylül	8	8	9	17
4 Eylül	7	5	6	11
5 Eylül	12	5	10	15
6 Eylül	13	9	13	22
7 Eylül	9	8	8	16
8 Eylül	5	9	7	16
9 Eylül	4	3	7	10
Toplam	178	139	127	266

Kaynak: National Archives, 11 September 1893: No.113.

Tabloya bakıldığında vakalarda belirgin bir azalmanın olduğu görülmektedir fakat incir paketlemesi ve gönderimi esnasında kolera'nın yayılması engellenmezse bu sezon için ortadan kalkmaya başlayan hastalığın kısa bir süre içerisinde artabilme olasılığının yüksek olduğu düşünülmektedir (National Archives, 11 September 1893: No.113).

1900 yılı Mayıs ayı sonunda İzmir'de veba söylentileri, hatta vebadan bir ölüm vakasının olduğu söylentileri, ortaya çıkmıştır. Ayrıca yetkililer biri ölümle sonuçlanmak üzere iki veba vakasının olduğunu kabul etmişlerdir (National Archives, 29 May 1900: No.47). 15 Ağustos 1900 tarihinde İzmir ve çevresinde yaygın olarak görülen hıyarcıklı veba salgınıyla ilgili olarak her hafta konsolosluk ofisinden hastalığın rapor edildiği ve bu raporların İzmir'in Türk makamlarının gözetimi altındaki Sağlık Dairesi'nden alındığı, ancak bu makamın beyanlarına kesinlikle güvenilmemesi gerektiği vurgulanmıştır. İzmir Amerikan konsolosluk raporuna göre, hıyarcıklı veba salgını İzmir ve çevresinde yaklaşık 4 aydır

vardır ve yine raporlara göre yetkililer uygun gördükleri hastalığı rapor edip, uygun gördüklerinde hastalığı resmi olarak sonlandırmaktadırlar. Avrupa’nın en iyi uzmanları İzmir’e gelmiş ve hastalığa hıyarcıklı veba teşhisi konulmuş, bunun sonucunda da birtakım karantina uygulamaları başlamıştır. Burada bulunan veba, ölümcül bir karaktere sahip değildir, ancak köylü sınıfından birçok insana bulaşmıştır. Şehrin sıhhi durumu herkesin bildiği gibi kötüdür ve hastalığın patlak vermesinden bu yana çok az sağlık önlemi alınmış veya hiç alınmamıştır (National Archives, 15 August 1900: No.58). 12-28 Ağustos 1900 tarihinde İzmir’de veba salgını ve halk sağlığının durumu şu şekildedir: Bu dönemde incir nakliye sezonunun çok kısa olduğu ve 30 Ekim’de sona ereceği, veba hastalığının salgın özelliği nedeniyle Hazine Bakanı Sekreterliği tarafından kısıtlamaların getirildiği görülüyor. Bu vilayetin refahı büyük ölçüde Amerika’ya incir ihracatına bağlıdır. Bu yüzden ABD Hükümeti incir almayı reddederse bölge halkı büyük zorluklarla karşı karşıya kalır. Hastalığın ortadan kalktığı aşikârdır. Sağlık Ofisi 31 Temmuz’dan bu yana yeni bir veba vakası bildirmemiştir. 27 gün geride kalmış ve bu da Türk doktorlarına göre İzmir’in hastalıktan arınmış olduğunu gösterir. Ancak bilinen odur ki biri ölümcül olmak üzere birkaç şüpheli vaka olmuştur. Yetkililer, bu ölümcül vakanın veba olmadığını beyan etmişlerdir. Ancak gerçekler şu şekildedir: Adamın biri şehirde birkaç gündür hastadır, bir doktorun çağrılmasından korkmuş ve sonrasında vefat etmiştir. Sıhhiye memurları gelip vücuduna bakmışlar ve hemen evi kapatmışlardır. Yetkililer geceye kadar beklemiş ve ardından cesedi saat 10’da alıp sönmemiş kirecin içine gömmüşlerdir. Bu bir rahibin yardımı olmadan yapılmıştır. Rum Ortodoks inancına sahip olan adamın, hem gece hem de papazsız defnedilmesi dinine aykırıdır. Türk sıhhiye memurlarına göre tüm sahil hastalıktan arınmış, ancak geçen 23 Ağustos Perşembe günü Beyrut’tan İstanbul’a gelen bir Fransız vapurunda resmen veba ilan edilen bir vaka ortaya çıkmıştır. Vapurun İstanbul’a girişi reddedilmiş ve karantinaya alınması emredilmiştir. Şimdi gemide başka bir vakanın geliştiği bildirilmiştir. İncirleri toplama ve kurutma zamanı geldiğinden, yetkililer vebayı rapor etmeyi bırakmışlardır. Şu anda şehrin vebadan tamamen arınmış olup olmadığını söylemek mümkün değildir. Bununla birlikte, hastalığın salgın bir karakter olmaktan çıktığına inanılmakla birlikte birkaç sporadik vaka olabileme ihtimali vardır (National Archives, 28 August 1900: No.61).

Eylül 1900 tarihinde ise Washington, İzmir Amerikan Konsoloslugu’ndan İzmir’in vebadan kurtulup kurtulmadığına dair bilgi istemiştir. İzmir Amerikan Konsolosu’nun verdiği cevap ise şu şekildedir: Ağustos ayında Türkiye’deki sağlık raporlarının doğru olup olmadığını sorguladım ama şimdi gerçek durumları bildirdiklerine inanıyorum. 21 Ağustos’tan bu yana hiçbir vaka olmadığına artık ikna oldum. 12 Eylül’de İstanbul Sağlık Yüksek Kurulu’nun, İzmir’den ayrılan gemilere zaten uygulanan tıbbi muayeneye ek olarak 3. sınıf yolcuların bagajlarının dezenfeksiyonu için bir talimat yayınladığını bildirmek isterim. Son zamanlardaki veba salgınının resmen ortadan kalktığı ilan edildiğinden bunun tuhaf bir önlem olduğunu düşündüm, İzmir sağlık görevlisini çağırdım ve kendisine bu emrin nedenini yakından sordum. Bunun İzmir’deki herhangi bir yeni olaydan kaynaklanmadığına dair beni temin etti, bildiği kadarıyla İzmir’in vebadan tamamen arınmış olduğuna yemin edebilirdi ve 13 Eylül 1900’de huzurunda böyle bir yemin etti. Ayrıca, dezenfekte emrinin yalnızca, Padişah’ın aşırı kişisel veba korkusundan kaynaklanan bir ihtiyati tedbir olduğuna inandığını belirtti. Türk yetkililerin, gizleme çabalarından kaynaklanan güvensizliğin şehre birkaç veba vakasından daha fazla zarar verdiği aşikârdır... Son üç hafta içinde bana ulaşan her veba söylentisinin kaynağına şahsen ulaştım, ancak hastalığın varlığını gösterecek hiçbir şey bulamadım. Dışarıdan enfeksiyon kapma olasılığının her zaman mevcut olduğu bilinmelidir. Beyrut’ta karantina yoktur ve Suriye kıyıları her zaman enfeksiyona açıktır (National Archives, 15 September 1900: No.66).

1902 yılının son çeyreğinde veba salgını devam etmektedir. Ekim ayında iki günde İzmir’de bubonik vebadan iki ölüm gerçekleştiği bildirilmiştir (National Archives, 6 October 1902: No.138). 31 Ağustos 1903 tarihinde ise İzmir Amerikan Konsolosluğu’ndan İzmir’de şiddetli bir çiçek hastalığı salgını olduğu, Yerel Sağlık Dairesi’nin 30 Ağustos 1903’te sona eren haftaya ait resmi raporunda çiçek hastalığından 47 ölüm olduğu bildirilmektedir (National Archives, 31 August 1903: No.172). Bu sırada İzmir’de veba salgını devam etmektedir. 29 Eylül 1903 tarihli telgrafta vebadan bir ölüm olduğu bildirilmiştir. İzmir’de tedavi gören diğer veba vakalarının söylentileri vardır ancak bugüne kadar resmi olarak ikinci bir vaka bildirilmemiştir (National Archives, 1 October 1903: No.180). 1904 yılının Eylül aylarında da İzmir’de izole edilmiş iki şüpheli veba vakasının olduğu bilinmektedir (National Archives, 8 September 1904: No. 215). Görüldüğü üzere 1904 yılına gelindiğinde veba hastalığı halk sağlığını tehdit etmeye, halkı ve hükümet yetkililerini paniğe sürüklemeye devam etmiştir. Dönemin koşulları düşünüldüğünde raporlara yansımaya vakaların da olduğu unutulmamalıdır, bu yüzden yukarıdaki veriler kesin ölüm oranlarını yansıtmamaktadır.

Aynı zamanda yerel tüccarlara gereksiz yere panik yaşatılmak istenmemektedir. Çünkü İzmir’de binlerce kişi incir mahsulünü Amerikalı müşterilere emanet etmiştir ve geçmişte alınan karantina önlemlerinin büyük paniğe neden olduğu bilinmektedir. Yabancı nüfus ise Yerel Sağlık Dairesi’nin salgınla ilgili doğru veriler vermediğini düşünmektedir. (National Archives, 1 September 1903: No.174).

Bu salgın hastalıkların Türk-Amerikan ticaretine olan etkileri ise şu şekildedir:

5 Ağustos 1893 tarihinde İzmir Limanı’nda ABD’ye gitmek için gemilerini yükleyen veya yüklemeyi planlayan tüm tüccar ve acentelere, bir sağlık belgesi verilmeden önce söz konusu gemilerin iyice temizlenmesi ve İzmir Amerikan Konsolosluğu tarafından denetime tabi tutulması gerektiği konusunda bildirimde bulunulmuştur (National Archives, 5 August 1893: No.111). Hemen sonrasında 10 Ağustos 1893 tarihinde İzmir Limanı’nın mevcut sıhhi durumu göz önüne alındığında, ABD Gemi Acenteleri ve meyve nakliyecileri 24 Şubat 1893 tarihli Karantina Kanunları ve Yönetmeliklerinin 7. maddesinin aşağıdaki paragrafına yönlendirilmiştir:

Makarna, erişte, doğal hallerinde sebzeler, taze veya kurutulmuş meyveler, tuzsuz et veya et ürünleri, işlenmiş kümes hayvanları ürünleri, tereyağı, süt, peynir, yumurta akı ve benzerleri gibi gıda ürünleri, kolera ile enfekte bir bölgeden gelen ürünler kesinlikle sevk edilmemelidir. Bu eşyaların dezenfekte edilebileceği bir yöntem henüz bilinmemektedir (National Archives, 5 August 1893: No.111).

15 Ağustos 1893 tarihinde İzmir’de kolera salgını resmi olarak duyurulmuş ve İzmir Limanı’nda karantina uygulamasına başlanmıştır. Fakat hastalığın yayılma hızı yine de kesilmemiş, hastalıktan ölenlerin sayısı gün geçtikçe artmıştır. Bu mevsimde hastalığın patlak vermesi, liman ticareti üzerinde çok kötü bir etki yapmış ve işçi sınıflar arasında maddi ve manevi büyük sıkıntılara neden olmuştur. Meyve sevkiyatının yasaklanmasına dikkat çeken bir genelge yayınlanmıştır. İzmir Amerikan konsolosu bu konuda kararlı bir adımın atılması ve olası zararın ortadan kaldırılması gerektiğini bildirmektedir. Karantina kanunları, salgının sona ermesinden ve karantinanın kaldırılmasından ne kadar süre sonra gıda ürünlerinin sevkiyatının yapılabileceğini belirtmemektedir, bu nedenle meyve tüccarlarının daha sonra yapacakları mal sevkiyatlarıyla ilgili endişeleri mevcuttur. Şubat 1893 tarihli kanunun ikinci maddesinin ikinci fıkrasında; liman veya bölgenin resmi olarak salgın hastalıktan ari ilan edilmesinden sonraki otuz gün boyunca paçavra vb. ürünlerin sevkiyatının

yapılamayacağı belirtilmiştir. Bu madde, tüccarların meyve sevkiyatı için bekleyebilecekleri olası minimum zaman konusunda açık değildir. Ayrıca şehrin sıhhi durumunun uzun süre burada ikamet etmek için uygun olmadığı belirtilmiştir (National Archives, 5-15 August 1893: No.111).

29 Mayıs 1900 tarihinde İzmir’de hıyarcıklı veba hastalığının var olduğu bir telgrafla ABD’ye bildirilmiştir. Bununla bağlantılı olarak İzmir Limanı’ndan belirli ürünleri -eski ve yeni halılar, antika kilimler, güneşte kurutulmuş incir ve kuru üzüm, balyalar halinde post, sabun ve meyan kökü- ihraç etmek alışlagelmiş bir durum olduğundan, bu sevkiyat limanında veba hastalığı varken bu ürünlerin ABD tarafından alınmasıyla ilgili özel talimatlar uygulanmak istenmiştir. Bununla ilgili olarak ABD Başkonsolosunun Dışişleri Bakanlığı’na muhtırası şu şekildedir: “Bu şehirde veba varken İzmir’den malların nakliyesi hususunda şimdye kadar kolera ile ilgili olarak yayımlanan yönetmeliklere, veba ile enfekte olmuş veya olduğundan şüphelenilen gemiler, yükler, yolcular ve mürettebat uyacaktır” (National Archives, 14 June 1900: No. 49). Aynı yıl Temmuz ayında hıyarcıklı veba hastalığının İzmir’de yaygın olarak görüldüğü ve bu hastalığın İzmir’e girmesinin muhtemel kaynağının meyve olduğu yönünde görüşler olmuştur. Mısır, İskenderiye’de vebanın görülmesinden beş gün kadar sonra meyve yüklü bir vapur buradan İzmir Limanı’na gelmiş, meyve karaya indirilip meyve depolarına taşınmış ve buradan şehir geneline dağıtılmıştır. Daha sonra görülen ilk altı veba vakası bu meyvenin işleminde çalışan erkekler arasında görülmüştür. Son iki hafta içerisinde de hemen hemen şehrin her noktasında yeni vakalar ortaya çıkmıştır. Vebadan altı ölüm olduğu sağlık görevlileri tarafından İzmir Amerikan Konsolosluğu’na resmi olarak bildirilmiştir. Fakat bunun vebadan kaynaklı bütün ölümleri kapsayıp kapsamadığını belirlemek mümkün olmamıştır. Çünkü İzmir’de sağlık raporlarında görünenden çok daha fazla veba vakasının olduğu kesindir. Hastalığın bu dönemde çok ölümcül olmayan bir karaktere sahip olduğu bilinmektedir ve yoksul nüfus kendilerine ve ailelerine sinsice bulaşan bu hastalıktan çok, doktorlardan ve serum enjeksiyonlarından korkmaktadırlar. İzmir’de Temmuz ayı başlarında var olan vakanın 50 ile 200 arasında olduğu çeşitli şekillerde tahmin edilmektedir. Daha fazla da olabilir, ancak daha az olması muhtemel değildir. Hastalık taşıyan ya da taşımayan ticaret ürünleri hakkında bilgi vermek gerekirse; bu konuda kuru incirin nakliyesi birinci derecede önemlidir. İncir sevkiyatları yaklaşık olarak 15 Ağustos’ta başlar. Bu incirler piyasaya sürülmeden önce Surgeon General Marine Hospital Service’nin incirleri çevreleyen koşullar hakkında bilgilendirilmesi son derece önemlidir. İncirler yakınlardaki çiftliklerde güneşte kurutulur, sonra İzmir’e getirilir ve paketleme evleri denilen yapıların zeminlerine dökülür. İncirler daha sonra teker teker alınır ve elle kutulara paketlenir. Bu işi yapan kadın ve erkekler, ne yazık ki hastalığın hâkim olduğu son derece yoksul sınıftandır, her incir yumuşayana kadar ellerde işlenir, daha sonra kutulara kat kat paketlenir. Sadece paketleyen kişiden incire hastalık bulaşmakla kalmaz, paketleyiciler de ellerinde incirden parmaklarına yapışan bir sakız veya macun kalmaması için ellerini sürekli deniz suyuna sokarlar. Bu deniz suyu, şehrin lağımları ve yüzlerce geminin pislikleriyle sürekli kirlenen şehrin rıhtımlarındaki koydan alınır. Amerika’ya incirin nakliyesinde en az yirmi günlük yol vardır ve bunun veba mikrobunun doğal yaşam süresini kapsadığı söylenebilir. Her sağlıklı incirin bir kurtçuk içerdiği de unutulmamalıdır. İncir kargosu taşıyan bir gemi, kargosunu aldıktan birkaç gün sonra, alt rıhtımlarında binlerce kurtçuk sürünür. Bunlar veba basilini canlı tutabilir. Bununla birlikte incirin muhtemelen diğer herhangi bir ticari eşyadan daha fazla kirlenmeye meyilli olduğu ortadadır. Tehlike sırasına göre incirlerin ardından kuru üzüm gelir, bunlar güneşte kurutulduktan sonra toplu halde İzmir’e sevk edilir ve vücutlarına pek temiz olmayan erkek ve kadınların ayakları ile çuvalalara doldurulur. Bu ürünleri dezenfekte etmek imkansızdır ve sevkiyata hazırlanmayı çevreleyen koşullar hakkında

bilinen odur ki, kesinlikle ithal edilemez ve dokunulmamakla beraber çiğ olarak da yenemezler (National Archives, 10 July 1900: No.53). İzmir Amerikan Konsolosluğu'nun incir ticareti ve hastalığı yayabilme potansiyeli hakkındaki düşünceleri bu şekildedir.

15 Ağustos 1900 tarihinde İzmir ve çevresinde görülen hıyarcıklı veba salgınında karantina kısıtlamaları uygulanmıştır. Bu durum hem Türk Hükümeti'nin gelirlerinde kayıplara neden olmuş hem de ciddi ticaret rahatsızlıklarına neden olmuştur. Bu, yetkililerce aşikâr olduğundan, ticari endüstrileri yeniden kurmak için hastalığı gizlemek gibi bir çaba sarf edilmiştir. İncir sezonunun açılışında vebanın resmi rapor edilmesi kesilmiş ve sağlık görevlilerine hastalıkla ilgili "yeni vaka bulamama" emri verildiğine dair söylentiler ortaya çıkmıştır. İzmir Amerikan Konsolosluğu'na göre hastalığın hâlâ var olduğu çok açıktır, yetkililer bunu saklamaya çalışmaktadır. (National Archives, 15 August 1900: No.58).

Bu dönemde incir ve kuru üzümün ABD'ye gönderilmesi yasaklanmıştır. Bu konuda ABD Dışişleri Bakanlığı İzmir Amerikan Konsolosluğu'na bir telgraf göndermiştir. Bunun üzerine Konsolosluğa incir ve kuru üzüm sevkiyatının ABD'nin herhangi bir limanına sevkini yasak olması ile ilgili bülten konulmuştur (National Archives, 15 August 1900: No.57). Bunun üzerine İzmir meyve tüccarları incir ve kuru üzümünü İngiltere'ye ve Avrupa limanlarına (Fransa- Marseilles, İtalya- Naples & Genoa, Hollanda ve Almanya- Çeşitli Limanlar, başta Hamburg olmak üzere, İngiltere- Liverpool ve London) göndermişler ve bu limanlardan fatura alarak ürünlerini ABD'ye sevk etmişlerdir. ABD Hükümeti tarafından getirilen kısıtlamalardan bu yöntemle kurtulmuşlardır. Sahte menşe sertifikaları nedeniyle bu durum şüphesizdir. Avrupa'daki ABD Konsoloslarının Türk meyvesine fatura düzenlemeleri için fazlaca çaba gösterilmiştir. Avrupa ve İngiltere'den bu sahte menşe sertifikalı malların girişini önlemek için dikkatli olunması gerektiği ayrıca bildirilmiştir (National Archives, 17 August 1900: No.59).

Resmi raporlarla 5 Eylül 1900 tarihinde İzmir'de vebanın tamamen sona erdiği ilan edilmiştir. 31 Temmuz'dan beri resmi olarak hiçbir vaka bildirilmemiştir. 21 Ağustos'a ilişkin 61 sevkiyat olayıyla ilgili şüpheler olmuştur. İzmir'den ayrılan tıbbi muayene görevlisi yine sadece ihtiyati tedbir gereği son vaka olarak taburcu olmuştur. İncir tüccarları Baş Konsolostan teftiş heyeti tayin etmesini istemiş, teftiş heyeti şehrin bütün hastanelerini ziyaret etmiş ve hepsini vebadan ari bulmuştur. Ayrıca yoğun olarak yerleşik şehirleri incelemişler, hepsinden hastalık raporu bildirmişlerdir. Tüccarların büyük çoğunluğu, hiçbir vakanın olmadığı için tutulan meyvelerin sıhhi bir şekilde paketlenmesini teklif etmiştir. Vebadan ari olan meyve, yolda yaklaşık 25 gün kalacağından, günlük muayenesi ve paketlenmesi memurlar tarafından şehirde yapılmıştır. Bu şekilde enfeksiyon kapmayacağı düşünülmüştür (National Archives, 4 September 1900: No.62).

Bundan sonra da İzmir'de veba vakası görülmüştür. Görülen vakanın bir haftadır gözlem altında olduğu ancak bugüne kadar resmi olarak doğrulanmadığı, İzmir Limanı'ndan ABD'ye sürekli elle paketlenmiş büyük miktarlarda kuru meyve sevk edildiği bildirilmiştir (National Archives, 28 September 1901: No.92).

28 Eylül 1901 tarihinde de "Veba salgını boyunca incir girişlerine ilişkin telgraf lütfen" yazılı İzmir'den Washington'a iki defa art arda telgraf gönderilmiştir (National Archives, 28 September 1901: No.92,93). Bu durum hastalığın yayılması konusunda yaşanan endişeyi gözler önüne sermektedir.

12 Eylül 1903 tarihi itibarıyla İzmir'de çiçek hastalığı salgını baş göstermiştir. Bu esnada "kuru incir sevkiyatı" konusunda

Konsolos Lane bir soruşturma başlatmıştır. Buna Dışişleri Bakanlığı, Halk Sağlığı ve Deniz Hastaneleri Hizmetleri Başhekimi şu şekilde cevap vermiştir: “Kuru incirde bulunan şeker, çiçek hastalığı mikroorganizmaların büyümesi için uygun olmayan bir kültür ortamı haline getirir ve bu nedenle sevk edilebilir” (National Archives, 31 August 1904: No.343).

SONUÇ

19. yüzyıl sonları 20. yüzyıl başlarında İzmir ve İstanbul’da yaşanan kolera ve veba salgını Amerikan konsolosluk raporlarına da yansımıştır. Fakat zamanın koşulları düşünüldüğünde İstanbul ve İzmir bölgesinde salgın hastalıklara kaç kişinin yakalandığını ve hastalıktan öldüğünü kesin bir dille ifade etmek oldukça güçtür. Zira birçok akademik çalışmada ölüm oranları sürekli değişkenlik göstermektedir.

Salgın hastalıklar tehdede en açık yerler olan İstanbul ve İzmir bölgesini hem ekonomik hem de demografik olarak olumsuz etkilemiştir. İstanbul ve İzmir Limanı Osmanlı Devleti’nin en önemli ithalat ve ihracat limanlarından. Özellikle İzmir Limanı’nın Akdeniz ticaretindeki yükselişi Amerika’nın dikkatinden kaçmamıştır. Zaten Türk-ABD ticari münasebetlerinin başlangıç ve gelişme noktası, Garp Ocakları haricinde, İzmir Limanı’dır. Bölgede ticaret yapan ABD tüccarları için bölgede yetiştirilen ürünler, İzmir ve civarındaki sosyal ve siyasi durum, bölgenin ulaşımı ile ilgili raporlar hazırlayan Amerikan Konsoloslukları bölgenin sağlık durumu hakkında da ayrıntılı raporlar hazırlamışlardır.

Ticaret yapılan bölgede sağlık durumu oldukça önemlidir, çünkü salgın hastalıklar denizlerde seyreden gemilerin mürettebatını kırıp geçirebileceği gibi hastalık gemilerle birlikte taşınıp vardığı limanın halkına ve oradan da daha geniş bir alana yayılabilmektedir.

Salgın hastalıklar İstanbul ve İzmir’e çok uzak mesafelerden gemi ya da kervanlar vasıtasıyla ulaşmıştır ve aynı şekilde buralardan da ticaret yolları vasıtasıyla başka ülkelere taşınması kuvvetle muhtemeldir. ABD konsolosları bu durumun farkındadır ve bu konuda son derece endişelidir, durumun ciddiyetini raporlarına yansıtmışlardır. Yazışmaların salgınların olduğu dönemlerde (1883, 1893, 1900,1901,1902,1903 ve 1904 yıllarında) özellikle incir sezonunun başladığı Ağustos-Eylül-Ekim dönemlerinde yoğunlaştığı gözlemlenmiştir.

Osmanlı Devleti hastalık karşısında sağlık komisyonları oluşturmuş ve karantina uygulaması gibi yöntemlerle hastalığın yayılmaması için önlemler almaya çalışmıştır. Ancak hastalığın geniş bir coğrafyaya yayılması, dönemin hijyen koşulları, halkın hastalıktan çok doktorlardan ve serum enjeksiyonlarından korkup doktor çağırması gibi nedenlerle hastalığın yayılması çoğu zaman engellenememiştir. Amerikan Konsolosluk raporlarına göre yerel yöneticiler halkın paniğe kapılıp bir kargaşa ortamının oluşmasını engellemek ve özellikle deniz ticaretinin aksayarak maddi kayıpların yaşanmaması için hastalıkla ilgili gerçekleri zaman zaman halktan gizlemeye çalışmışlardır. Ancak Türk yetkililerin hastalığı gizleme çabaları güvensizliğe neden olmuştur. ABD konsoloslukları bu güvensizlik duygusunun bölge halkına hastalıktan daha çok zarar verdiği görüşündedir.

Hükümet ve yerel otoritelerin uyguladıkları karantina tedbirleri İstanbul ve İzmir ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir. Karantina komisyonu ile yerel ve yabancı tüccarlar zaman zaman anlaşmazlığa düşmüşlerdir. Bazı zamanlarda Türk-Amerikan ticaretinin durma noktasına geldiğini konsolosluk raporlarından anlamaktayız. Zaman zaman fazlaca ölümler yaşanmış, iş gücünün azalmasına bağlı olarak üretim azalmış, bunun sonucunda ticaret duraksamış, sonuçta yerli ve yabancı

tüccarlar ekonomik sıkıntıya düşmüşlerdir. Konsolosluk raporlarından da anlaşılıyor ki salgınlar sırasında uygulanan karantinalar yerel ve yabancı tüccarlar arasında paniğe neden olmaktadır.

ETİK BEYAN VE AÇIKLAMALAR

Etik Kurul Onay Bilgileri Beyanı

Çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen bir çalışmadır.

Yazar Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar tüm çalışmalarını birlikte yürütmüştür.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA**Arşiv Kaynakları**

- National Archives, Consulate of the United States, Smyrna, Turkey, 10 August 1883, No:38.
- National Archives, Consulate of the United States, Smyrna, Turkey, 29 May 1900, No:47.
- National Archives, Consulate of the United States, Smyrna, Turkey, 14 June 1900, No: 49.
- National Archives, Consulate of the United States, Smyrna, Turkey, 10 July 1900, No: 53.
- National Archives, Consulate of the United States, Smyrna, Turkey, 15 August 1900, No: 57.
- National Archives, Consulate of the United States, Smyrna, Turkey, 15 August 1900, No:58.
- National Archives, Consulate of the United States, Smyrna, Turkey, 17 August 1900, No:59.
- National Archives, Consulate of the United States, Smyrna, Turkey, 28 August 1900, No:61.
- National Archives, Consulate of the United States, Smyrna, Turkey, 4 September 1900, No:62.
- National Archives, Consulate of the United States, Smyrna, Turkey, 15 September 1900, No:66.
- National Archives, Consulate of the United States, Constantinople, Turkey, 8 September 1893, No: 89.
- National Archives, Consulate of the United States, Constantinople, Turkey, 14 September 1893, No: 90.
- National Archives, Consulate-General, U. S. A. Constantinople, Turkey, 19 September 1893, No: 91.
- National Archives, Consulate-General, U. S. A. Constantinople, Turkey, 21 September 1893, No: 92.
- National Archives, Consulate of the United States, Smyrna, Turkey, 28 September 1901, No: 92.
- National Archives, Consulate of the United States, Smyrna, Turkey, 28 September 1901, No: 93.
- National Archives, Consulate of the United States, Smyrna, Turkey, 28 July 1893. No:110.
- National Archives, Consulate of the United States, Smyrna, Turkey, 5-15 August 1893, No:111.
- National Archives, Consulate of the United States, Smyrna, Turkey, 11 September 1893, No:113.
- National Archives, Consulate of the United States, Smyrna, Turkey, 6 October 1902, No:138.
- National Archives, Consulate of the United States, Constantinople, Turkey, 10 January 1901, No:139.
- National Archives, Consulate of the United States, Smyrna, Turkey, 31 August 1903, No:172.
- National Archives, Consulate of the United States, Smyrna, Turkey, 1 September 1903, No: 174.
- National Archives, Consulate of the United States, Smyrna, Turkey, 16 September 1903, No:177.
- National Archives, Consulate of the United States, Smyrna, Turkey, 1 October 1903, No:180.
- National Archives, Consulate of the United States, Smyrna, Turkey, 8 September 1904, No: 215.
- National Archives, Consulate-General Of The United States, Constantinople, Turkey, 19-25 September, 1902, No: 220.
- National Archives, Consulate of the United States, Smyrna, Turkey, 31 October 1902, No:225.
- National Archives, Consulate-General Of The United States, Constantinople, Turkey, 31 October - 4 November 1902, No:225.
- National Archives, Consulate of the United States, Constantinople, Turkey, 31 August 1904, No: 343.

Telif Eserler

- Altan, B. (2019). XIX. Yüzyıl Sonlarında Cizre’de Kolera Salgını ve Yol Açtığı Tahribat. *Mukaddime*, 10(1), 37-52.
- Arık, F. Ş. (1991). Selçuklular Zamanında Anadolu’da Veba Salgınları. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 15(26), 27-57.

- Artvinli, F. (2020). *Salgınların Tarihi: Toplumsal ve Siyasal Açından Kısa Bir Bakış*. Türk Tabipleri Birliği, Covid-19 Pandemisi Altıncı Ay Değerlendirme Raporu, 43-59.
- Ayar, M. (2005). *Osmanlı Devleti'nde kolera salgını, İstanbul örneği (1892-1895)* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul.
- Bilirli, T. (2020). 19.Yüzyılın Sonlarında Osmanlı Devleti'nde Bir Salgın ve Alınan Önlemler: Çanakkale Çatalçam Köyü, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 1957-1975.
- Bozkurt, U. (2020). XIX. Yüzyılda Rusya'dan Osmanlı Topraklarına Göç Edenlerde Görülen Salgın Hastalıklar (Kolera) ve Alınan Önlemler. *Van 100. Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Salgın Hastalıklar Özel Sayısı, 105-127.
- Çalışkan, A. (2020). *XIX. Yüzyıl ve XIX. Yüzyıl Başlarında Aksaray'da Salgın Hastalıklar, Doğal Felaketler*. A. Arslan, B. Akhan, G. Sayılov (Ed.), Sağlık-Toplum-Bilim Akademik Araştırmalar, Kitap-7, İstanbul: Paradigma Akademi Yayınları.
- Çatal, A. C. (2021). Salgın Hastalıklarla Mücadelede Osmanlı Taşra Belediyelerinden Örnekler. *BELLEK Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Dergisi, 3(Salgın Hastalıklar Özel Sayısı), 1-14.
- Çolak, F. (2011). *İzmir Limanı Ticaretinde Amerika Birleşik Devletleri'nin Yeri ve Önemi*. Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Cilt: II, 531-547.
- Emrence, C. (1999). İstanbul'da Kolera Salgını, 1893-1894. *Tarih ve Toplum*, 32(188).
- Erdoğan, M. (2017). *18.Yüzyılın Sonu 19.Yüzyılın Başlarında Osmanlı Devleti'nde Veba Yılları (İzmir Örneği)* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.
- Faroqhi, S. (2004). *Krizler ve Değişim 1590-1699*. H. İnalçık, D. Quataert (Der.) Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 2, İstanbul: Eren yayıncılık.
- Gönüllü, A. R. (2008). Antalya'da Salgın Hastalıklar (1894-1922). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 24(71), 445-486.
- Kılıç, O. (2004). *Eskiçağdan Yakınçağa Genel Hatlarıyla Dünyada ve Osmanlı Devleti'nde Salgın Hastalıklar*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları.
- Kılıç, O. (2020). *Tarihte Küresel Salgın Hastalıklar ve Toplum Hayatına Etkileri*. M. Şeker, A. Özer, C. Korkut (Ed.) Küresel Salgının Anatomisi İnsan ve Toplum Geleceği (17-59), TDV Yayın Matbaacılık, Ankara.
- Menekşe, M. (2020). İzmir'de Kolera Salgını ve Etkileri (1893), *TAD*, 39(67), 385-433.
- Nikiforuk, A. (2013). *Mahşerin Dördüncü Atlısı Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi*. Çev. S. Erkanlı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Okur, M. & Kul, H. (2015). Amerikan Konsolos Raporlarına Göre XX. Yüzyıl Başlarında Trabzon'un Ticari Durumu ve ABD'nin Ticaret Odası Açma Girişimleri. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 10(19), 119-137.
- Özdemir, H. (2005). *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Panzac, D. (1997). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*. Çev. Serap Yılmaz, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Sarıyıldız, G. (1994). Karantina Meclisi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri. *Belleten*, 58(222), 329-376.
- Sarıyıldız, G. (1996). *Hicaz Karantina Teşkilatı (1865-1914)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Tanış, C. (2017). 20.Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nin Kızamık İle Mücadelesi (1900-1908). *Researcher: Social Science Studies*, 5(4), 166-175.
- Turna, N. (2011). İstanbul'un Veba ile İmtihani: 1811-1812 Veba Salgını Bağlamında Toplum ve Ekonomi. *Studies of The Ottoman Domain*, 1(1), 1-36.
- Üstün Demirkaya, F. & Yavru, M. (2021). Osmanlı Dönemi Trabzon'unda Salgınlar ve Karantina Binaları (1838-1914). *Megaron*, 16(4), 702-720.

- Varlık, N. (2017). *Akdeniz Dünyasında ve Osmanlılarda Veba 1347-1600*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Yıldırım, N. (1985). Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Koruyucu Sağlık Uygulamaları. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt:5, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yılmaz, Ö. (2016). *Türk Deniz Ticaret Tarihinin Kaynağı Olarak Konsolos Raporları*. VIII. Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu, İstanbul: İstanbul Yayınları, 311-330.